

Леонид Млечин

ГЛАВНИТЕ РАЗУЗНАВАЧИ НА РУСИЯ

Издателство
ПАРИТЕТ

РУСКИ КНИГИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

© Млечин Л., 2017

Печатается с разрешения правообладателя – издательства «Algorithm Trading House».

Леонид Млечин

ГЛАВНИТЕ РАЗУЗНАВАЧИ НА РУСИЯ

Второ издание на български език

© Леонид Млечин

Радка Митова – превод

Първото издание на книгата е под заглавие: „Руското контраразузнаване. Животът и съдбата на главните разузнавачи.“

В тази книга са представени политическите портрети на едни от най-видните ръководители на съветското разузнаване. Първият е на началника на международния отдел на ВЧК Яков Давтян.

Кои са били хората, които по различно време и при различни обстоятелства оглавяват ведомството в Лубянка? Кои техни лични качества са им помогнали да заемат едни от най-отговорните длъжности в страната? Сред представените разузнавачи има много известни личности. Сред тях са Артур Артузов, Павел Фитин, Владимир Крючков, Евгений Примаков, както и редица други, чиито достижения и провали са известни само на големите професионалисти сред разузнавачите. Зад съдбите на хората от разузнаването стоят множество операции на ВЧК, НКВД, КГБ, които са повратни моменти в историята на Русия и на целия свят.

Всички права са защитени. Никаква част от тази книга не може да бъде възпроизведена в каквато и да е форма без писменото разрешение на притежателя на авторските права.

ISBN 978-619-153-486-9

СЪДЪРЖАНИЕ

Яков Давтян. Заповед № 169	4
Меир Трилисер и нелегалните резидентури	12
Артур Артузов. Операции „Тръст“ и „Синдикат“ и заговорът срещу Тухачевски	28
Владимир Деканозов. Хитлер го посреща сърдечно	54
Павел Фитин. Убийството на Троцки	62
Сергей Оголцов. Делото „Михоелс“	95
Владимир Крючков: канцеларският гений	101
Леонид Шебаршин. Три съдбоносни дни	141
Евгений Примаков	171

Яков Давтян. Заповед № 169

В Съветска Русия започват да структурират разузнаването, три години след като вече са създадени контраразузнаването и политическата полиция. Разузнаването става необходимо, когато битката за власт вече е спечелена.

През април 1920 година в рамките на специалния отдел на Общоруската извънредна комисия (ВЧК), военното контра-разузнаване, възниква ново подразделение – външен отдел. В разработената за създаването му инструкция се казва, че във всяка държава, в която се открива дипломатическо или търговско представителство на Съветска Русия, ще бъде създадена и резидентура на разузнаването. При това разузнавачите ще заемат официални длъжности в представителството, но само ръководителят му ще е наясно кой от подчинените му всъщност е резидент.

На 12 декември 1920 година съзателят на съветските наказателни органи Феликс Едмундович Дзержински пише следното до ръководителя на ВЧК:

„Моля да бъде издадена секретна заповед от мое име относно това, че нито един отдел на ВЧК няма право самостоятелно да изпраща агенти или упълномощени лица, или осведомители в чужбина без моето изрично съгласие.

Изгответе проект на заповед за създаването на външен отдел на ВЧК (като се ликвидира външният отдел към специалния отдел на ВЧК) с негов началник, както и за това, че всички задгранични агенти могат да бъдат изпращани единствено от този отдел на ВЧК.“

След края на Гражданската война³ чекистите⁴ вече имат нови грижи и нови интереси. Съветската власт в Русия се е утвърдила, въпреки че болшевиките все така продължават да се опасяват от интервенции. Идва времето за световна революция. В Политбюро се интересуват какво става в другите страни – дали не се готвят да нападнат Русия и не са ли съзрели за всенародно въстание?

На 20 декември Дзержински подписва известната заповед № 169:

„1. Да се разформирова външният отдел към специалния отдел на ВЧК и да се създаде външен отдел на ВЧК.

2. Всички сътрудници, инвентарът и делата на външния отдел към ООВЧК⁵ да преминат на разпореждане на новоорганизирания външен отдел на ВЧК.

3. Външният отдел на ВЧК да бъде подчинен на началника на специалния отдел другаря Менжински.

4. Временно изпълняващ длъжността. За началник на външния отдел на ВЧК назначавам другаря Давидов, комуто в едноседмичен срок да бъде представено щатното разписание на отдела за утвърждаване от президиума.

5. След публикуването на настоящата заповед всички контакти на всички отдели на ВЧК с чужбина, с Наркоминдела⁶, с Наркомвнешторга⁷, с Центроевака⁸ и с бюрото на Коминтерна⁹ да се осъществяват само през Външния отдел.“

³ Гражданската война в Русия (1917-1922 г.) се разразява като военен конфликт между политически, етнически и социални групи в бившата Руска империя в резултат на Февруарската и Октомврийската революция от 1917 година. – Бел. пр.

⁴ Чекисти се наричат служителите на Общоруската извънредна комисия (ВЧК), често означавана само като ЧК. – Бел. пр.

⁵ ООВЧК – Секретен отдел на Общоруската извънредна комисия. – Бел. пр.

⁶ Наркоминдел – Народен комисариат на външните работи. – Бел. пр.

⁷ Наркомвнешторг – Народен комисариат на външната търговия. – Бел. пр.

⁸ Центроевак – Централна комисия по евакуация на населението. – Бел. пр.

⁹ Комунистически интернационал или съкратено Коминтерн (известен още като Трети интернационал) е обединение на комунистически партии от цял свят, за които марксизмът-ленинизмът е водеща идеология. Той съществува от 1919 до 1943 г. със седалище в Москва. – Бел. пр.

За временно изпълняващ длъжността началник на Външния отдел е назначен Яков Христофорович Давтян (в средите на чекистите го наричат с псевдонима Давидов). Той е роден през 1888 година в Нахичеван¹⁰. Баща му умира рано и с грижите за възпитанието на момчето се нагърбва чичото. Яков Давтян завършва Първа гимназия в Тифлис и заминава да учи в Петербургския университет. През 1905 година, още докато учи в гимназията, влиза в редиците на Социалдемократическата партия.

През 1907 година е арестуван заради активна нелегална дейност. Освобождават го под гаранция, и той веднага заминава за Белгия, където постъпва в политехническият университет. Там се запознава с Инеса Арманд – възлюбената на Ленин. Тя има решаваща роля в съдбата на Яков Христофорович. През Първата световна война Германия окупира Белгия и Яков Давтян е арестуван като гражданин на вражеска страна. Освобождават го от ареста чак през август 1918 година, когато в Берлин пристига първият съветски полпред¹¹ Адолф Йоффе, член на Централния комитет и съратник на Троцки¹².

След сключването на Бресткия мирен договор немските власти гледат на Русия почти като на съюзник, и личната гаранция на полпреда е напълно достатъчна, за да бъде освободен Давтян. Той се връща в Москва, и през септември 1918 година е утвърден за заместник-председател на Московския областен съвет на народното стопанство, начело на който е Инеса Арманд.

През февруари 1919 година заедно с Инеса Арманд и Дмитрий Мануилски заминава за Париж в състава на мисията на Руския червен кръст, за да организира връщането на руските войници от експедиционния корпус в родината. През май се връща в град Новоросийск.

¹⁰ Нахичеван – град в Азербайджан, столица на Нахичеванската автономна република. – Бел. пр.

¹¹ Полпред – пълномощен представител, дипломат с ранг на посланик със специални пълномощия. – Бел. пр.

¹² Лев Давидович Троцки (1879-1940) – истинското му име е Лейб Давидович Бронщайн; марксистки революционер и теоретик, съветски политик и основател на Червената армия. – Бел. пр.

След това командироваат Яков Давтян в Киев като пълномощник в Съвета по отбраната, възлагайки му тежък мандат:

„Възлага се на другаря Давтян задачата да възстанови реда в района на Киевския железопътен възел, да прекрати безчинствата на войсковите ешелони, да задържи дезертърите, да изгони от вагоните всички лица, които по щат нямат право да ги ползват. Другарят Давтян има право да арестува с последващо предаване на съд пред подчинения му Революционен трибунал всички, които не изпълняват неговите разпореждания, има правото на пряка телефонна и телеграфна връзка, право да пътува във всеки влак и да ползва специален локомотив.“

На Южния фронт Давтян оглавява политическия отдел на Първа Кавказка кавалерийска дивизия. В началото на 1920 година го връщат в Москва в Народния комисариат на външните работи, след което го назначават за първи секретар в посолството в Естония, а после и за секретар на делегацията, която начело със заместник-ръководителя на съветското правителство Лев Борисович Каменев заминава за Англия, за да преговаря за уреждане на спорните въпроси.

В края на годината отново връщат Давтян в Народния комисариат на външните работи и го назначават за завеждащ на отдела за Прибалтика и Полша. Същевременно Инеса Арманд го препоръчва на председателя на ВЧК Феликс Едмундович Дзержински, който има нужда от образован човек, познаващ живота в чужбина. И на 12 ноември 1920 година по молба на Дзержински организационното бюро на Централния комитет, което отговаря за разпределението на партийните кадри, прехвърля Давтян от Народния комисариат на външните работи във ВЧК.

На 30 ноември му възлагат поста началник на все още неформирания външен отдел. Яков Давтян продължава да работи едновременно и в двете ведомства, още повече че те се намират едно до друго – по онова време Народният комисариат на външните работи обитава сградата на някогашното Застрахователно дружество „Русия“ на пресечката на „Кузнец-

кий мост“ и „Лубянка“ (днес това е площад „Воровский“). Дипломатите малко иронично наричат чекистите „нашите съседи“. С времето терминът придобива гражданственост и се използва и до днес.

Победата в Гражданската война показва, че съветското правителство вече твърдо контролира цялата територия на Русия. Противниците на болшевиките бягат от страната и попълват редиците на емиграцията. Въпреки цялата си симпатия към тях западните правителства не са в състояние повече да пренебрегват реалността – Русия е твърде грамадна страна, за да си позволят да не поддържат връзки с нея. Наистина процесът на признаването на Съветска Русия се проточва цяло десетилетие, защото основната част от световната общност няма никакво желание да има каквато и да било работа с комунистическо правителство.

Чак на 16 ноември 1933 година страната установява дипломатически отношения със Съединените щати. С голяма помпозност се открива съветско посолство във Вашингтон. Организиран е великолепен прием, елитът на Вашингтон се тълпи в посолството не само защото подобно събитие представлява изключителен интерес, а и защото се очаква изобилие от шампанско.

И то наистина се лее, сервират и водка. Действащият от 1917 година сух режим току-що е отменен и настрадалите се от забраната американци не успяват да утолят дълго потисканата си жажда. В бъркотията кой пръв да стигне до хайвера и шампанското накрая се оказват доста пострадали, при това само американци. Руснаците са предварително предупредени, че в случай на ексцесии незабавно ще бъдат върнати у дома.

Първият пълномощен представител на Съветска Русия в Съединените щати Александър Антонович Трояновски никога повече не предлага на американските си гости водка по време на големи приеми, защото след този случай стига до неутешителния за американците извод, че те не умеят да пият.

Създаването на легални резидентури на съветското външнополитическо разузнаване под прикритието на постоян-

ните представителства става много бавно. Разузнавачи има във всяко съветско учреждение зад граница.

Давтян така и не става началник на Външния отдел на ВЧК, въпреки че пише докладна записка и я изпраща в канцеларията на ВЧК:

„Тъй като изпълнявам задълженията на началник на Външния отдел, считано от 30 ноември 1920 година, а се числя в резерва за назначения на Административния отдел, моля да бъде утвърден със заповед на заеманата от мен длъжност.“

Само че отношенията му с чекисткото ръководство не се развиват добре. И след като обмисля възможностите, той все пак предпочита дипломатията като по-сигурно поприще и на 20 януари 1921 година се връща отново в Народния комисариат на външните работи. Назначават го за съветник в политическото представителство в Унгария, където властта вече е в ръцете на революционното правителство.

На мястото на Давтян като ръководител на Външния отдел на ВЧК е назначен Рубен Павлович Катанян, който преди това работи в политическия отдел на Революционния военен съвет на републиката, а след това и в апарата на Централния комитет. Катанян е роден в Тифлис, завършва юридическия факултет на Московския университет, а преди революцията работи като адвокат. По време на студентските си години се присъединява към социалдемократите и по тази причина се оказва под надзора на полицията.

След революцията работи във вестник „Известия“, а през 1919-1920 година става заместник-началник на политическото управление на Революционния военен съвет на републиката. През юни 1920 година го утвърждават за завеждащ агитационно-пропагандния отдел на ЦК на партията.

Той е началник на разузнаването в периода от 20 януари до 10 април 1921 година. От разузнаването по собствено желание постъпва на работа в прокуратурата. Кариерата на юрист го привлича много повече от оперативната работа. През 1938 година Катанян е арестуван и изпратен в затвора, където прекарва седемнайсет години. През 1956 го реабилитират и живее десет години на свобода.

Яков Давтян се връща във Външния отдел (ИНО). Той така и не заминава за Унгария, защото социалистическото правителство там вече е свалено. Но и второто му завръщане е недълготрайно. През август 1921 година е назначен за пълномощен представител в Литва, а през септември поема поста на временно управляващ посолството на Руската съветска федеративна социалистическа република (РСФСР) в Китай. Освен това го утвърждават и за главен резидент в Китай.

Давтян не само върши основната част от дипломатическата дейност, но и успешно вербува агентура. Самоуверено пише следното в ИНО:

„Нашата специална работа върви добре. Всичко е наред. Ако следите изпращаните материали, то очевидно виждате, че съм успял да обхвана целия Китай, нищо съществено не се изплъзва от погледа ми. Връзките ни се разширяват. Като цяло смея да твърдя, че нито една стъпка на белокожите в Далечния изток не остава неизвестна за мен. Научавам всичко бързо и своевременно.“

През 1924 година го връщат в Москва и го изпращат като пълномощен представител в Тува. След като се връща оттам, работи като заместник-председател на тръста „Чаеуправление“, а през май 1925 година заминава за Париж в качеството на съветник в посолството. По това време пълномощен представител там е Христиан Георгиевич Раковски¹³, бивш ръководител на Украйна, изпратен на дипломатическо „заточение“ заради дружбата му с Троцки. През есента на 1927 година го прехвърлят като пълномощен представител, равностоен по ранг на посланик, в Персия (Иран).

„Продължителното пребиваване в Европа оставя върху него дълбок отпечатък, който го отличава от другите значими съветски представители. Давтян – висок, красив brunet с пра-

¹³ Христиан Георгиевич Раковски (1873-1941) е руското име на българския политик и деец на международното комунистическо движение Кръстьо Раковски, роден като Кръстьо Георгиев Станчев. Той е първият украински министър-председател, съветски политически и държавен деец и дипломат. – Бел. пр.

вилни черти на лицето, любезно общуващ с околните, правеше много приятно впечатление. За разлика от предишните посланици имаше и още едно предимство – владееше европейски езици.“ Така Георги Сергеевич Агабеков, който през 1927 година е резидент на съветското външно разузнаване в Техеран, описва Давтян, докато той е бил посланик в Иран.

Агабеков е първият съветски разузнавач, който бяга на Запад. Спомените си той пише още през 1930 година – книгата излиза със заглавието „Тайният терор: записки на разузнавача“. През лятото на 1937 година, съдейки по всичко, Агабеков е ликвидиран от доскорошните си колеги от ликвидационната група към външния отдел, чиято задача е да унищожава дезертърите.

Разузнавачът Агабеков вижда не само положителните качества на Яков Давтян:

„Обратната страна на неговия характер беше отрицание на всичките му предимства. Той беше страхлив, нерешителен човек, лишен от инициативност. Трудолюбието му се свеждаше до изпълнение на всички идващи от Москва директиви, без да разсъждава. И за най-незначителни въпроси искаше разрешение от Москва.“

През 1929 година Давтян се връща в Москва. Половин година работи като директор на Ленинградския политехнически институт, още половин година е директор на Ленинградския машиностроителен институт, а през януари 1931 година го назначават за началник на сектора за контрол на дейността на Висшия съвет на народното стопанство (ВСНХ) на Съветския съюз.

През 1932 година го изпращат посланик в Гърция, а през април 1934 го прехвърлят във Варшава. През есента на 1937 година обаче внезапно отзовават Яков Давтян от Полша и на 21 ноември го арестуват. Обвиняват го, че е работил в полза на полското разузнаване и че е създал деснотроцкистка организация в съветското посолство във Варшава, като изстискват необходимите на следствието показания, прилагайки направо методи от света на фантастиката.

На 30 април 1938 година народният комисар на вътрешните работи и генерален комисар по въпросите на държавната сигурност Николай Иванович Ежов изпраща до Сталин „сведения за най-важните показания, дадени от лицата, арестувани от управленията на Народния комисариат на вътрешните работи (НКВД), с дата 28 април“. В списъка на цитираните имена е и бившият посланик в Полша Давтян.

„Давтян даде допълнителни показания, че през 1937 година в Париж представителят на Закавказката съветска социалистическа федерация Симон Пирумов го свързал с едрия търговец на нефтопродукти – английския поданик Гулбенкян, който се уговорил с Давтян да работят заедно под ръководството на англичаните за откъсване на Армения от състава на СССР¹⁴...

Докато е бил в Персия, Давтян практически е водил контрареволуционна националистическа дейност, поддържайки връзка с Местрон (представител на духовенството, английски разузнавач) и с английското консулство...“

На 28 юли 1938 година първият ръководител на съветското разузнаване е разстрелян.

Меир Трилисер и нелегалните резидентури

Цели девет години разузнаването се ръководи от Меир Абрамович Трилисер. Той е роден през 1883 година в Астрахан. Завършва реално училище и заминава за Одеса, където през 1901 година се присъединява към социалдемократите. След Първата руска революция (1905-1907) го арестуват, две години се води следствие и делото завършва с присъда осем години каторга. От тях излежава пет и го изпращат да живее до края

¹⁴ СССР – Съюз на съветските социалистически републики, наричан накратко Съветски съюз, е първата социалистическа държава, обединяваща 15 отделни съветски републики. Той съществува от 1922 до 1991 година. – Бел. пр.

на дните му в Сибир. Освободен е след като избухва Февруарската революция, заселва се в Иркутск, и там го избират за секретар на Иркутския съвет на работническите и селски депутати. През 1918 година Трилисер става председател на ЧК в Иркутск. По време на японската интервенция в Далечния изток той се занимава с нелегална дейност в Благовещенск. Две години е председател на Амурския областен революционен комитет и същевременно е и член на Далечноизточното бюро на ЦК. След X конгрес на партията през март 1921 година възнамеряват да оставят Трилисер в апарата на ЦК или на Коминтерна, но Дзержински го привлича на работа при себе си.

През август 1921 година Трилисер става помощник-началник на външния отдел и ръководител на задграничната дейност, т.е. отговаря за работата на всички резидентури – и на легалните, и на нелегалните. Първоначално нелегалните резидентури се създават, в случай че избухне война. Смятало се е, че при подобни условия всички разузнавачи, които работят под дипломатическо прикритие, ще бъдат изгонени от съответната страна, но нелегалните ще могат да останат и да продължат работата си. По-късно се стига до решение легалните резидентури да се съчетаят с нелегалните, като нелегалните поемат тази част от дейността, която представлява опасност за официалния съветски представител в страната.

Задграничната част на външния отдел по своя характер представлява по онова време „организационен център, в който е съсредоточено ръководството и управлението на задграничната разузнавателна и контраразузнавателна дейност“.

„В чужбина, както се посочва в постановлението за външния отдел, в определени пунктове по схема, разработена от задкордонното подразделение на ИНО на ГПУ, пребивават на място упълномощени лица, наречени резиденти“.

През 1921 година се създават легални резидентури в Афганистан и Турция, а после и в Иран. Една година по-късно – през 1922, се появява легална резидентура в състава на представителството на РСФСР в Берлин.

През декември 1921 година Трилисер е назначен на поста заместник-началник на външния отдел, а на 13 март през следващата година оглавява разузнаването. При него започва периодът на разцвет на съветското разузнаване, впоследствие изцяло ликвидиран в резултат на сталинските репресии. Меир Абрамович е спокоен и предпазлив човек, който избягва прибързани постъпки. Във външния отдел зад гърба му го наричат Старика и Бащицата.

По времето на Трилисер първото поколение съветски разузнавачи усвоява този занаят напълно професионално. Те работват принципите за работа на задграничните резидентури, методите за прехвърляне зад граница на нелегални разузнавачи, начините за вербуване на агенти и за поддържане на връзка със собствените агенти. За тайната кореспонденция с нелегалните разузнавачи се използва симпатично мастило – фотографски хипофосфат, който се приготвя много лесно. Разбира се, успехите на съветското разузнаване до голяма степен по онова време са обусловени от съществената помощ, която му оказват Коминтернът, легалните и нелегалните структури на различни компартии и отделни комунисти, считащи за свой дълг да помагат на Москва.

Вячеслав Рудолфович Менжински – заместник-председателят на ГПУ-ОГПУ, който следи работата на Външното разузнаване, цени високо Трилисер. На 30 юли 1926 година, само десет дена след смъртта на Дзержински, Менжински заема неговото място. Трилисер, на свой ред, е назначен на длъжността заместник-председател на ОГПУ. Освен външния отдел той има за задача да следи дейността и по охрана на границите, отговаря също и за вътрешното политическо разузнаване. Позициите му особено укрепват след избирането му за член на Централната контролна комисия на ВКП (б).²⁰

През юли 1927 година Трилисер отделя външния отдел от състава на секретното оперативно управление на ОГПУ (ръко-

²⁰ Всесъюзна комунистическа партия (болшевики) – така се нарича от 1925 до 1952 година управляващата партия в страната, която след това носи името Комунистическа партия на Съветския съюз. – Бел пр.

води го изгряващата по това време звезда на съветската държавна сигурност Хенрих Григориевич Ягода) и от този момент разузнаването фактически вече е подчинено само на Трилисер.

Менжински и Трилисер превръщат съветското разузнаване може би в най-силното в света. На първо място, в разузнаването постъпват опитни хора – болшевики, преминали школата на нелегалната борба и конспирацията, на противоборство с царската полиция и престой в тъмниците. На второ място, първото поколение съветски разузнавачи се състои от хора, родени в чужбина или по принуда живели там от дълги години; те се чувстват в чужбина като у дома си или в прекия смисъл на думата са у дома си.

И на последно място, и това е основното: до появата на Съветска Русия е било прието да се смята, че разузнаването и контраразузнаването са необходими само в случай на война, в мирно време работещите в тях били освобождавани и властта се уповавала на обичайните полицейски сили.

След поражението на Германия в Първата световна война немските специални служби фактически изобщо престават да съществуват. Преди Втората световна война Съединените щати нямат своя разузнавателна служба и започват да я изграждат с помощта на англичаните чак след като се включват във войната. Англичаните пък съкращават щата на специалните служби до немай къде, същото правят и французите. И само апаратът на съветското външнополитическо и военно разузнаване набъбва като бухвац от маята хляб. Съветска Русия се чувства сякаш е в състояние на сблъсък едва ли не с целия свят и затова за нея е напълно естествено да води нелегална война по цялото земно кълбо.

Съветското разузнаване се отличава и с още една особеност – то се занимава не само със събиране на информация, негова задача е и да унищожава враговете на съветската власт, да премахва политическите опозиционери, които бягат от Русия.